

De postergats i afavorits

El cas d'*empomar*, *agafar al vol*

GERMÀ COLON

El món és ple de desigualtats: els afavorits, potser sense cap mèrit, trepitgen el terreny dels postergats, que, sovint, poden ser els legítims. En el món de les llengües, sobretot les que tenen acadèmia, també s'estableix l'oposició entre afavorits i marginats. La selecció dels múltiples termes diatòpics es decanta, en general, per les varietats pròpies dels territoris de més pes polític, demogràfic i econòmic, i es generalitzen denominacions sense tenir en compte el que s'esdevé en altres contrades de la llengua. El resultat és ben conegut: la postergació de termes estigmatitzats com a «dialectals». El cas d'*empomar*, en contraposició a *copsar*, n'és un bon exemple.

Expressió del concepte *agafar al vol*

Per a significar «agafar al vol un objecte; emparar alguna cosa que va enlaire», el català no té un verb que podríem dir unitari. Si obrim l'*Atlas lingüístic de la diòcesi de Tortosa*, de Lluís Gimeno Betí (mapa núm. 500: *enxampar*), veurem de manera reduïda tota la varietat que es reparteix el domini lingüístic. Prescindint de les variants fonètiques, els tipus ací representats són *entomar* (i *entombar*), *enxampar* i *empomar*. Afe-

1. *Engospar* és un terme d'etimologia controvertida que s'ha volgut relacionar, sense gaire convicció, amb *copsar* i amb *guaspa* (cf. *DCVB* i *DECat*, s.v.).

2. *Copsar* és un mot, d'origen desconegut, que no s'ha recollit fins a la segona meitat del segle XIX, però que Jacint Verdaguer «promogué» amb el sentit d'agafar (cf. *Dicc. Balari*, s.v. *copçar*). Després, el terme gironí ha tingut fortuna i és utilitzat a tort i a dret en la llengua literària (cf. *DGLIC*, s.v.).

gim encara els dos tipus lèxics d'extensió geogràfica limitada: el mallorquí *engospar*¹ i el modern *copsar*, del nord-est gironí i del rossellonès (amb la variant *escopsar*).²

El mot expressiu *enxampar* o *xampar* (amb variants com *ensampar*) té el semantisme ample d'agafar per sorpresa o atrapar, més vast que el que ací interessa. És un mot de caràcter popular o familiar i viu una mica per tot el domini.

Entomar i *tomar* són especialment els termes més típics del Principat, però *entomar* viu també per les terres castellonenques septentrionals. De cap manera no podem pensar que es tracti d'un manlleu al castellà *tomar*, ans semblen una transformació d'*empomar*, on veiem la influència de *tombar*; la variant *entombar* que Gimeno enregistra a Albocàsser n'és una prova.

El verb *empomar*³ sembla una reducció d'*empauamar*, sortit de la velarització d'*empalmar*, que en un principi degué ser «agafar al vol amb el palmell de la mà».⁴ Aquest *empomar* és propi del tortosí, del valencià i de l'eivissenc, mentre que Mallorca i Menorca recorren a *emplomar*, que és el mateix verb amb una *l*, la qual podria ésser etimològica.⁵ Aquesta procedència de *palma* sembla evident, i així la va formular ja Meyer-Lübke en una ràpida nota de peu de plana del seu *Das Katalanische*, parlant de la monoftongació *au > o* (p. 42, nota 7). Precisament Meyer-Lübke ací s'oposa amb raó a una estranya proposició de Leo Spitzer que volia partir de *pom* (de l'espasa).⁶ El savi de Bonn replica que *empomar* significa *auffangen* (xampar al vol) i no pas *anpacken* (agafar, aferrar) i, a més, perquè hom no pren l'espasa «am Knopf sondern am Griff», això és, no al punt de dalt sinó a l'empunyadura. Prèviament, Antoni M. Alcover, fent una ressenya del *Llibret de Recorts* de Joseph Bodria y Roig (València, Lo Rat Penat, 1911) ja havia assenyalat aquest origen. Comenta la frase «corregueren a *empomarte*» i explica: «Vol dir: amparar, agafar a l'ayre una cosa que cau i agafarla abans d'ella arribar en-terra. ¿Ve de rebre una cosa dins la palma de la mà? De *palma* sortí *pauma*, *paumell*; *palm*, *paum*, d'ont es natural que resultàs *pom*, i ab tal mot se fés el verb *empOMAR*» (BDLC, VI, 1910-1911, p. 389).

Poc de temps després, el mateix Alcover dedica a *emplomar* i *xampar* una nota (BDLC, VIII, 1914-1915, p. 323-325), on, sense entrar en qüestions etimològiques, fa un repertori dels pocs vocabularis i lèxics que recullen aquests verbs i dona compte de les notícies que sobre ells li han enviat diversos corresponents.

3. ESCRIG, 1851, defineix així aquest verb: «*empomar*. Aparar, por acudir con ambas manos ó con capa, falda, etc., á tomar, coger o recibir lo que echan, lo que va á caer». Martí Gadea dona una definició semblant.

4. Hem de dir que el pas *AU > o* en principi no té lloc en català, però en aquest cas és una evolució secundària.

5. FIGUERA, 1840, diu s.v. *emplomar*: «Empeltar a l'âyre. *Zampar*». També enregistra *empeltar* i explica «Alguna còsa qui càu del âyre». Aquest *empeltar* és una variant purament formal, provocada per l'altre verb *empeltar* «inserir».

6. L. SPITZER, *Lexikalisches aus dem Katalanischen und den übrigen iberoromanischen Sprachen*, Ginebra: Olschki, 1921, p. 46-47, §66.

Encara que els nostres verbs no tenen documentada una antiguitat gaire gran, és *empomar* el que posseeix una genealogia més antiga. Al començament del segle XV, sant Vicent Ferrer escriu referint-se als assaigs fracassats de «lo poble judahich» per trobar un cabdill i guia: «Puys prengueren Beçguezoman, axí com los romans lançaven la pedra ab lo giny e ell *pome-la* ab lo genoll pus fort tornave que no venie, però foren vençuts e degolaren-lo. Puys foren gitats de la terra de promisió...» (Segona lança, p. 129).

Mala traça tenia aquest Beçguezoman per «pomar» la pedra amb el genoll i no amb la mà. Però el passatge ens forneix la primera documentació d'aquest grup de mots.

Moralitat

Heus ací un exemple del tractament diferent que en la nostra lexicografia oficial reben els mots del nord i els del sud, i sovint els de les Illes. Mentre el terme *copsar*, que, recordem-ho, no és documentat fins Verdaguer en un sentit diferent del d'agafar al vol, fou tot seguit incorporat al primer diccionari normatiu, un terme com *empomar*, amb lletres de noblesa ja antigues, i la seva variant mallorquina *emplomar* hi són ignorats, bé que el *Dic. Aguiló* definia *empomar* així: «**empomar** (València, Alacant), parar, tomar o recoger algo que se tira en la mano, falda, boca». No es pot dir que se'n desconequés l'existència.

Ja el *DGLIC* de Pompeu Fabra (1932) inclou *copsar* en les seves columnes amb aquesta ampla definició: «**copsar** v. tr. Agafar, atrapar, al vol *Copsar la pilota. Copsar una papallona.*|| Fig. *Copsar un càrrec | Copsar el sentit d'una paraula, la significació d'un acte*», la qual segueix idèntica en el darrer DIEC del 1995 (s.v.). Per al diccionari de Fabra i per al de l'Institut d'Estudis Catalans, *empomar* és només «Agafar (una cosa) pel pom. *Empomar l'espasa*», i pel que fa a *emplomar*, totes dues obres el defineixen com «Posar plom (en alguna cosa) revestint-la, soldant-la, obturant-la, etc.». Són derivacions legítimes de *pom* i de *plom*, que, però, no tenen res a veure amb el nostre sentit d'agafar al vol.

Bé diuen els francesos que *on ne prête qu'aux riches...*

Bibliografia i sigles

A.M. ALCOVER, «Sobre el mot *xampar* i sos similars *empomar* i *escupsar*», *BDLC*, VIII 1914 1915, p. 323-325.

BDLC = *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, Palma, Edició en CD-Rom a cura de M. Pilar Perea, Palma: Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears, 2005.

DCVB = A.M. ALCOVER; F. de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma, 1932-1962.

DECat = J. COROMINES, *Diccionari crític i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial, 1980-2001.

DGLIC = P. FABRA, *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona: Llibreria Catalònia, 1932.

Dicc. Aguiló: «*Diccionari Aguiló*». *Materials lexicogràfics aplegats per M. Aguiló i Fuster*, revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu, 8 vols., Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1918-1934.

Dicc. Balari: *Diccionario Balari. Inventario lexicográfico de la lengua catalana*, compilado por José Balari y Jovany y dispuesto para su publicación por Manuel de Montoliu, [comprèn les lletres A-G A-G], 2 vols., Universidad de Barcelona, s. f. [ca. 1926-1936].

DIEC = Institut d'Estudis Catalans, *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona-Palma de Mallorca-València, 1995.

ESCRIG, 1851 = J. ESCRIG, *Diccionario valenciano-castellano*, València, 1851.

FIGUERA, 1980 = P.A FIGUERA, *Diccionari mallorquí-castellà*, Palma, 1840 (reproducció facsimilar de Librerías París-Valencia: València, 1991).

M. GADEA, 1891 = J. MARTÍ Y GADEA, *Diccionario general valenciano-castellano*, València, 1891 (reproducció facsimilar de Librerías París-Valencia: València, 1992).

W. MEYER-LÜBKE, *Das Katalanische. Seine Stellung zum Spanischen und Provenzalischen*, Heidelberg: Winter, 1925.

L. SPITZER, *Lexikalisches aus dem Katalanischen und den übrigen iberoroma-*